

Egyed Emese

Cid-projektum az 1950-es évek Európájában?

A Cid magyarul

Pierre Corneille *Le Cid* című drámai művének Nemes Nagy Ágnes által készített és 1956-ban publikált verses magyar fordításváltozata a szövegminőséget tekintve kétségtelen érték. A mű megjelenését a klasszikus dráma magyar recepciója tekintetében és az író pályáján is irodalomtörténeti eseménynek látjuk; ehhez pedig a mű színpadi előadása is hozzátartozik 1958 végén a kaposvári Csiky Gergely színházban. Érdekelnek a recepció korabeli elemei is, hasonlóképpen az is, vajon mi indokolja a 17. századi francia klasszikus alkotás fordítását és nyilvánossá válásának lehetőségét – pontosabban fortunáját – a második világháborút követő, szűkös alkotói szabadság idején.

Pierre Corneille *Le Cid*¹ című drámai műve első magyar fordítója tudomásunk szerint a nemesi *grand tour*-ját baseli és leideni tanulmányokkal ötvöző gróf Teleki Ádám (1742–1796). Figyelemre méltó verses fordításműve a kolozsvári Református Kollégium nyomdájában jelent meg a gróf Erdélybe való hazatérése után huszonegy évvel, 1773-ban.² Korabeli előadásáról nincs tudomásunk, de kutatásaink szerint II. József erdélyi látogatása adhatott konkrét alkalmat a magyarra fordított dráma kiadására.

A tragikomédia műfajjelölésű drámának az eredeti szöveg versritmusa megőrzésével készült, második fordítását Greguss Ágost (1825–1882) készítette, ez 1847-ben jelent meg Szarvas impresszummal. A cenzori hivatal – bizonyára Gregussnak a szabadságharcban vitt szerepe miatt – a meglévő fordításra nem adott játékgengelyt. A harmadik, Hegedüs Lajos (1815–1860) *Cid*-je 1850-es datálású kéziratban maradt ránk.³ Tartalmilag pontos, rímtelen jambusokban fordított szöveg, szerzője a neveket franciás formában hagyta: Chimene, Rodrigue (*Cid. Dráma 5*

Egyed Emese (1957) – irodalom- és színháztörténész, egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, egyedemesek@yahoo.com

¹ A mű címének pontos fordítása *A Nagyúr* lenne. Ennek a magyarban más konnotációi vannak, ezzel magyarázhatóak a fordítások *Cid – A Cid* címvariánsai. E tanulmány elkészítésekor azt a *Cid*-kiadást használtam, amely nagy példányszámban jelent meg: Corneille: *Le Cid*. tragi-comédie (L. Lejealle, J. Dubois (jegyz.) Nouvelle édition, Librairie Larousse 1964 [Nouveaux classiques Larousse]. Címloldalát Bernard által készített portréfotó díszíti: Gérard Philippe mint a Théâtre national populaire színésze – Rodrigue szerepében (1951).

² E fordítás bemutatásával a következő tanulmányokban foglalkoztam: *Irodalom, politikum. Gondolatok a Cid-ről*, = Balogh F. András, Berszán István, Gábor Csilla (szerk.): *Újraferemtett világok*. Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére. Argumentum, Bp. 2011. 14–23. és *Sur la première traduction du Cid en hongrois*. Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Seria Philologia LII(2007). 3. 124–137; *Corneille Cid-je kolozsvári magyar köntösben*. Teleki Ádám: *Cid 1773*. = Egyed Emese: *Látatott világok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2014. 143–152.

³ Az OSZK Színházi Tárában őrzik Hegedüs Lajos fordításának kéziratait, ill. Gregussét (az 1878-as átjavított változatban). Itt köszönöm meg a Tár munkatársai szíves segítségét.

felvonásban írta Corneille, francziabol fordította Hegedüs Lajos).⁴ (Ezek szerint a magánélet és a nyilvánosság, a hősiesség és szerelmi érzékenység, legenda és szerzői képzelet, szabályosság és szabálytörés kettősségeit játékba hozó, külföldi klasszikus mű – sőt fordítója is – veszélyes lehet a mindenkori politikai hatalom szemében.)

Hogy mikor kezdett hozzá Nemes Nagy Ágnes a *Cid* fordításához, nem tudjuk; feltételezzük, hogy római és párizsi tanulmányútjáról hazatérve, tehát 1948 augusztusa után. Véletlen párizsi tartózkodása idején jelent meg Octave Nadal, a klasszikus francia dráma és Paul Valéry költészetének kutatója, Valéry munkásságának sorbonne-i előadója doktori disszertációja, a szerelem érzelme Pierre Corneille műveiben.⁵ Tény, hogy a fordításmű kiadási éve 1956, kiadóvállalata pedig a budapesti Új Magyar Könyvkiadó⁶ volt. A kiadó a későbbiekben a világirodalmi művek publikálására szakosodott. Alapítása 1946-ra tehető, 1948 és 1955 között a szovjet irodalom magyar nyelvű kiadásával foglalkozott; 1951 és 1956 között Rákos Ferenc igazgatta. Az új magyar *Cid*-kiadás felelős szerkesztője Karátson Endre⁷ volt (lásd a kötet impresszumát). Egy másik Corneille-mű fordítását Nemes Nagy Ágnes ugyanabban az egy-egy drámát utószóval publikáló sorozatban közölte (a kiadó 1957-től új név, Európa Könyvkiadó elnevezés alatt folytatta működését). A költőasszonynak a műfordítással kapcsolatos nézetei megismeréséhez e *Cinna*-fordítás utószavában azonosíthatunk fogódzókat. (A *Cinna*-fordítás tehát az Európa Könyvkiadó gondozásában jelent meg 1959-ben a Világirodalmi kiskönyvtár sorozatban.⁸)

Drámai költészet: Nemes Nagy Ágnes *Cid*je

Drámafördítőként Nemes Nagy Ágnes egy Illyés Gyula által szerkesztett és utószavazott, 1949-es megjelenésű, Jean Racine drámai műveit magyarul közreadó kötetben⁹ debütált. A tizenkét művet tartalmazó kötetben, amelyben többek között Rónay György, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc jegyez fordításokat, az ő nevéhez a *Bajazet* című tragédia köthető. A továbbiakban is fordított drámákat, a fentebb már említetteken kívül: Bertolt Brecht: *Jó embert keresünk* (1957); *Kurázszi mama és gyermekei* (1958); Molière: *Tolakodók* (1960); Friedrich Dürrenmatt:

⁴ Két cenzurapéldánya is van: a Pest-budai díszes viaszpecséttel ellátott példány C65/1, Cs. kir rendőrségi vizgálatra adatott dec. 10 1852 – aláírás: Komlóssi – „Cs. kir. rendőri vizgálatra adatott dec. 7. 1852”. A másikon a Militärgouvernement für Siebenbürgen pecsétje; 1853. május 6-i jóváhagyás. Hegedüs fordítása elfogadását bizonyítja egy debreceni színlap is: *A Cid* (1863. január 21.) Vö. OSZK Színházi tár C 65/1.

⁵ Octave Nadal: *Le Sentiment de l'amour dans l'œuvre de Pierre Corneille*, Gallimard, Paris 1948. Nadal (1904–1985) Jacques Doucet irodalmi könyvtárat is igazgatta Párizsban.

⁶ Itt jegyezzük meg, hogy Romániában is létrejött egy klasszikus könyvsorozat drámákból. Ebben a Nemes Nagy Ágnes által fordított – és bizonyára a kormányközi egyezmény keretében megvalósuló könyvkiadási egyezménynek köszönhető átvett – *Cidet* Deák Tamás látta el utószóval: *Corneille és a Cid. = Corneille: Cid*. Fordította Nemes Nagy Ágnes. Irodalmi Könyvkiadó, Buk. 1965. 90–103. A kötet belső címlapján olvasható szöveg: „Készült az Új Magyar Könyvkiadó 1956-os kiadása alapján.”

⁷ Karátson Endre író, kritikus, irodalomtörténész, egyetemi tanár (1933-), a kiadónál 1954–1956-ban tevékenykedett. 1956 óta Párizsban él.

⁸ Lator László (1927), a kötet szerkesztője jelzi, hogy a Charpentier kiadóban 1880-ban megjelent szövegváltozat képezi a fordítás alapját.

⁹ Illyés Gyula (szerk., bev.): *Racine összes drámai művei*. Franklin kiadó N. V. é. n. (A *Racine* címmel ellátott bevezetőt Illyés Gyula 1949. november 2-án keltezi.)

Drámák, válogatás (1996). 1957-ben hasonló szerkezetben, terjedelemben, tíz francia színpadi mű magyar változatával jelentkezik az Európa Könyvkiadó: *A varázstoll. Francia bohózatok és vígjátékok*. A szövegeket Szánthó Judit¹⁰ válogatta, és a jegyzeteket is ő írta, az előszót pedig Hubay Miklós jegyzi. A korábbi francia drámaantológia fordítói közül senki nem szerepel ebben a kiadványban. Gyakorlatilag a negyvenes évek közepétől módszeres fordítói vállalkozásokat vehetünk számba, antológiákat régi vagy 20. századi francia nyelvű szerzőktől és egy-egy szerzőre összpontosító munkákat, Rónay György, Somlyó György, majd Illyés Gyula szerepe mindenképpen hangsúlyozandó ebben a vonatkozásban.¹¹

A magyar irodalomban ismert az Arany János Toldi Miklósát ért sérelem: „György kiált és arcul csapja, szintűgy csattan.” Tudjuk: a *Toldi* első részében lezajló testvérkonfrontáció komoly következményekkel járt a Nagy Lajos király uralkodása idején játszódó történetben.

Egy becsületsértő pofoncsapás az oka a Corneille-féle, *Le Cid*-beli, a 13. századba illesztett konfliktusnak is, amelynek historizáló példázatát 1637 januárjában követhette figyelemmel a párizsi Marais városnegyedi színház közönsége. Abban a történetben is két férfi áll szemben egymással. Mindkettő a királyi nevelői poszt várományosa volt. Az, akit nem választott ki erre a feladatra Don Fernand, Kasztília királya, vitát szított, majd pofon ütötte a szerencsés kiválasztottat. Mivel pedig ez becsületsértő gesztusnak számított az ábrázolni kívánt feudális viselkedési normák szerint, a sértett azt kérte fiától, Rodrigue-tól, álljon érte bosszút. Csakhogy a sértő éppen Chimène apja volt – a két családnak tehát ettől kezdve gyűlölnie kell egymást, noha Rodrigue-ot még be nem vallott, de nem is reménytelen szerelem fűzi Chimène-hez. Az elkerülhetetlen párbajban Chimène apja életét veszti. Rodrigue búcsút vesz Chimène-től (egy- más értésére adják immár akadályba ütköző szerelmi érzelmeiket), majd az országot megtámadó mórok ellen hadba vonul. Győztesen tér vissza; a király is megbocsát neki. Már halottnak is vélte, siratta, most örömmel fogadja Chimène is, házasságuk elől elhárultak az akadályok. (Az infánsnő is szerelmes volt a Cid-be, de az események láttán elfojtja érzelmeit.¹²)

Nemes Nagy Ágnes folyamatosan fordított verseket. A klasszicista dráma, a *Cid*¹³ fordításakor kötött formának kötött formát feleltetett meg. A párbeszédre tördelt stanzák emelkedettsége vagy inkább mélységük és fölszállásuk, zengésük, mókázásuk együttese ma is hat. A nyelvi tömörség, de az árnyalás, az elidőzés, a parírozás, a képes beszéd hat a szövegben. Az elvárt ősi erények és az új (mert visszafajthatatlanul kifejezést kereső) emóciók élnek a verssorokban! Ez utóbbit elevenségét példázzuk a következő részlettel:

DON RODRIGO

Ó, csodás szerelem!

XIMÉNA

Ó, könny öntözte bánat!

¹⁰ Szánthó/Szántó Judit (1932–2016), műfordító, dramaturg, kritikus.

¹¹ A fordításirodalom összefoglalására már az akadémiai kézikönyv VIII. kötetében kísérletet tesznek: VIII. kötet A magyar irodalom története 1945–1975 II. A költészet című kötetben. A fejezet szerzője a franciából való fordítások fénykorát az 1957 utáni időre teszi. *A magyar irodalom története*. Sötér István (főszerk.) VIII./II. Bp. 1986. 1045–1049.

¹² Akárcsak – tegyük hozzá, visszatérve a magyar irodalomkincshez – Jósika Miklós *Abafijában* az Abafi Olivérről álmodozó Mária Krisztierna fejedelemasszony.

¹³ Corneille: *Cid*. Ford. utószó: Nemes Nagy Ágnes. Új Magyar Könyvkiadó Bp. 1956. A továbbiakban: Corneille–Nemes Nagy.

DON RODRIGO
 Apáink mennyi kint, mennyi könnyet kívánnak!
 XIMÉNA
 Ki hitte volna, mondd?
 DON RODRIGO
 Ki mondta volna, jaj!
 XIMÉNA
 Hogy boldog életünk széthullik ily hamar!
 DON RODRIGO
 S a kikötő előtt, bár semmi jel sem intett,
 Vad vihar dúlja szét szárnyas reményeinket!
 XIMÉNA
 Jaj, mennyi gyötrelem!
 DON RODRIGO
 Jaj, mennyi fájdalom!
 XIMÉNA
 Menj, menj már, hangodat hallgatni nem bírom.
 DON RODRIGO
 Ég áldjon; vonszalom haldokló életem még,
 Míg elragadja majd kezed által a nemlét.
 XIMÉNA
 S ha úgy történik is: megfogadom neked:
 Egy perccel sem fogom túlélni vesztedet,
 Isten veled: siess, vigyázz, senki se lásson.
 ELVIRA
 Asszonyom, láthatod e szörnyű sorscsapáson...
 XIMÉNA
 Hagyj, hagyj magamra most, a fájdalom előtt,
 Jajom ne hallja más, csupán az éj s a csönd.¹⁴

A Racine-kötet előszavában Illyés Gyula Corneille-t szabálykövetése miatt csak Jean Racine tökéletes dramaturgiája előzményének tekintette. A *Cid*-fordításon nem, de annak Nemes Nagy Ágnes által jegyzett utószaván érzik még e rangsorolás árnyéka.¹⁵

A *Művészet és valóság az ötvenes években* című interjúban a hatalomhoz való közelség, a téma és a publikációs lehetőségek sajátos viszonyáról beszélt, és hangsúlyozta Gara László szerepét a francia költők, műfordítók és a magyarok összekapcsolásában a készülő és 1962-ben megjelent francia nyelvű antológia munkálataival összefüggésben.¹⁶

¹⁴ Corneille–Nemes Nagy *i.m.* III. felvonás, az V. jelenet záró része.

¹⁵ Nemes Nagy Ágnes: *Corneille* (utószó). Uo.

¹⁶ Gara László (szerk.): *Anthologie de la poésie hongroise du XIIe siècle à nos jours*. Éd. Du Seuil, Paris 1962.

A kötet fogadtatásáról

A kötet év elején már megjelenhetett, a Petőfi Irodalmi Múzeum Nemes Nagy Ágnes anyagában februárban kelt a fordító ajánlása Basch Lorándnak.¹⁷ A *Vigilia* 1956/4-es számában *Az olvasó naplója* rovatában már értékelés jelenik meg az új magyar *Cid*ről. A fordítást röviden kitűnőnek nevező névtelen szerző a fordítói feladat politikai nehézségeinek ecsetelése közben a dráma pszichológiai képtelenségeit sorolja, kijelenti: „Ne is legyünk hát túl igényesek – már ami a lélektant illeti – Corneille-jal szemben. A *Cid* különben is Corneille »romantikája«.” A névtelenségbe burkolózó szemlélő a francia szerző *Horace* című tragédiáját tartja remekműnek, remélve, hogy elkészül annak fordítása.¹⁸

A korabeli olvasó Rónay Györgynek a *Színház- és filmművészet* 1956/10 es számából is hírt kaphatott a magyar *Cid* kiadásáról. Rónay az Újhold irodalmi csoport alapító tagja, a csoporthoz lényegileg a költőnő is kezdettől hozzátartozott. Rónay György cikke, *A Cid új fordítása* a kortársi francia kultúra eseményével érvel: arra emlékeztet, hogy Párizsban a *Le Menteur* (A hazug) című Corneille-dráma színrevitelével ünnepelték meg a szerző születése 350. évfordulóját, hogy a *Cinnát* (Jean Vilarral a főszerepben) a Théâtre National Populaire társulat játssza, és Moszkvától Varsóig sikere van. Meg hogy a *Cidet* Julien Bertheau társulatának, pontosabban a Comédie Française-nek köszönhetően Törökországban és Szíriában is ismerik. Olvasóit töprengésre hívja arról, milyen lenne a magyar közönség reakciója az új *Cid*-fordítás esetleges színpadi előadásakor.

A Mészöly Miklós tollából született értékelés mintha a drámabeli, sőt a politikai kompromisszum apológiája lenne. „Csak eszményekért, és eszményien érdemes élni. S ami engedményt tesz, az sem engedmény: alakjai úgy alkusznak meg, hogy egyúttal a méltóságuk növekszik. (Gondoljunk *Cid* Ximénájára vagy a pártütő Cinnára.) De ez a megoldása az erények és igazságok corneille-i hierarchiájának is: van meg nincs is ilyen. Ahová ezek a drámák torkollnak, ott már egymás mellé rendeződnek erények és igazságok. Erkölcsi relativizmus? Nem; csupán méltó ellenfelek *remis*-je a küzdelem vége. Ahogy az életben is lenni kellene – tanítja a költő.”¹⁹ Mészöly bizonyára tudott arról is, hogy a *Cinna* fordítása is készül.

Esszéiben Nemes Nagy Ágnes számos alkalommal foglalkozik a poétikum nyelvi elemeivel vagy a nyelv időleges, irodalmi-kulturális értelmezői szerepével. A Nagyvilág című irodalmi folyóirat 1973/3. számában Mészöly műve francia fordításainak színvonalát élesen bírálva a következőket állapítja meg: „magyar fül és szem sohasem értheti meg teljes mélységében például a francia szöveg költői szükségszerűségét, [...] az idő és a tapasztalat teszi az embert többé-kevésbé képessé arra, hogy az írói szövegnek két értékrétegét megkülönböztesse, hogy úgy-ahogy – sok minden egyéb mellett – szétválassza a szövegértéket a presztízsertéktől. [...] A klasszikusok presztízsertéke oly nagy, hogy elhanyagolható – paradoxul szólván.”²⁰

¹⁷ Basch Loránd (1885–1966) Babits-kutató, a Baumgarten-alapítvány jogi kurátora az alapítványtevő kívánságának megfelelően.

¹⁸ *Vigilia* XXI(1956) 4. 218–219. https://epa.oszk.hu/02900/02970/00195/pdf/EPA02970_vigilia_1956_04_210-223.pdf#page=8

¹⁹ Mészöly Miklós: *Cid = Uő: A tágasság iskolája*. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/MESZOLY/meszoly00367_tart.html

²⁰ Nemes Nagy Ágnes: *Jegyzetek a francia Füst-kötetről*. Nagyvilág XVIII(1973). 3. szám 430.

Az 1970-es évek elején a francia irodalom sok jelentős műve olvasható már magyar nyelven, és ebben Nemes Nagy Ágnesnek is komoly érdemei vannak. A közönséget, amelyre a fordító számíthat, nem szabad mellékes tényezőnek tekinteni. Ő így vall erről – a francia műfordítói szokásokra is tekintettel: „Vannak tapasztalataink arra nézve, hogy ami a magyaroknak tetszik (lefordított versben), az kevésbé tetszik a franciáknak. Mégis, némi idegenséget rajtahagyni az idegen szövegen – ez a vállalkozás a mai francia műfordítástól nem áll távol. [...] Ha ez a szándék a figyelemkeltésre irányul, és főleg kellő költői erővel párosul, érdekes eredményt adhat.”²¹

Visszatérve korai fordítására, a *Cidre*, az utószóban mintha a sorok közti olvasás technikáját sugallaná; a francia mű olvasatához is szempontokat ad. A tragikus szerzők kultusza, az erkölcsi értékek és a politikai hatalom kérdései azok a tartalmi elemek, amelyekre felhívja az olvasó figyelmét. „Nem született udvaroncnak – az udvaroncok századában” – állapítja meg Corneille-ről.²² Mintha önmagáról beszélne. Az a benyomásunk támad, hogy a fordító érveket keres egy viszonylag régi színmű olvasásához, mintha mentegetőzne egy virtuális közönség előtt, amely talán a teljes és hazai földből sarjadt újdonságot igényli, egyszersmind a szokatlanság (s tovább gondolva: idegenség), mondhatni az egyetemesség poétikájára készít fel:

„...A francia dráma külön égálj, szokni kell hozzá. Ezek a hősök, akik a szenvedély, a kétségbeesés tetőfokán, diadalban vagy halálveszélybe részletesen fejtik ki nézeteiket, elemzik helyzetüket – szokatlanok a mi szemünknek. Szokatlan a szerkezet ragyogó építménye, ahol minden részecske mozdíthatatlan, szokatlan az érv- és ellenérv-sorozat, a bizonyítás és cáfolat ügyvédien villogó pontossága vagy váratlanul lecsapó találata, a párbeszéd párba. Szokatlan, mert a francia tragédia-íróknak nem volt még nálunk igazi kultusza. Pedig van mondanivalójuk számunkra.”²³ Nem magyaráz részletekbe menően, a közlendőt az olvasás folyamán kell felfedezni.

„Valóban van valami Don Quijote-i abban, ahogyan az egyre vékonyuló feudális-nagyúri réteg megszánt erényeit magasztalja, s van valami sosem múltó, s mindig előre ösztökélő abban, ahogyan az udvaronc-nemesség szeme elé tartja az erkölcsi eszmény tükörét.”²⁴

Mint fordító csak jelzi, hogy a *Cid* „egy leghíresebb plágium-ügy a világirodalomban”,²⁵ nem részletezi a 17. századi történetet, amely Pierre Corneille szerzői önbizalmát csaknem annyira megzavarta, mint két évszázaddal később nálunk Berzsenyiét Kölcsy Ferenc bírálata. „A szabadságszeretnek Franciaország földjén sarjadt alkotása másutt is gyökeret verhet. Nekünk sem szabad lemondanunk az emberi nagyság e megrendítő példatáráról. Corneille neve és a *példaadás* szinte egyet jelent” – ajánlja a mű eszmevilágát kortársai figyelmébe a fordító.²⁶

A nevek szöveghű (francia) írásmódja és az átlagos műveltségű magyar olvasók nyelvtudása ismeretében nem az eredeti írásmódot alkalmazta, de a fordításokban a 19. század

²¹ Uo. 430–431.

²² „Nem született udvaroncok századában”. Vö. Nemes Nagy Ágnes: *Utószó* = Corneille: *Cid*. Új Magyar Könyvkiadó 1956. 115. A kiadásért felel az Új Magyar Könyvkiadó igazgatója. Felelős szerkesztő Karátson Endre. 4000 példányban készült. F.v. Lengyel Lajos igazgató.

²³ Nemes Nagy Ágnes. *Corneille*. = Corneille: *Cid*. Új Magyar Könyvkiadó, 1956. 115.

²⁴ Uo. 117

²⁵ Uo. 121.

²⁶ Hadd feltételezzek egy lehetséges háttérolvasmányt. Sartre *L'existentialisme est un humanisme* című, nagy hatású esszéje, amely a személyes életpéldát is új megvilágításba helyezi 1946-ban jelent meg (Editions Nagel, Paris.)

elején is előforduló, kiejtés szerinti, fonetikusait sem. Nagy döntéssel a forrásmű franciás személynevei helyett olyan személyneveket használ, amelyek annak forrásaira utalnak: a spanyol hőstörténetében és szerzőhöz rendelhető változataiban²⁷ (Guillén de Castro és mások műveiben) lelhetőek fel; bizonyára azért, mert azok írásképe – legalábbis a deákiskola származékain felnőtt magyar olvasó számára – kevésbé tűnt idegennek. Így lett Nemes Nagy Ágnesnél Chimène-ből Xiména, Don Rodrigue-ból Rodrigó („Xiména szerelmese”), Doña Urraque-ból Donna Urraca (Kasztília infánsnője”), Don Sanche-ből Don Sancho („szereti Ximénát”²⁸). Így azonban a fordító az akár műfajváltó intertextuális kapcsolatteremtésre is alkalmat teremt, hiszen a Sancho névhez a magyar könyves műveltségben először is Cervantes regényének, a *Don Quijotének* felejthetetlen figuráját társítjuk...

Röviden utalunk a verselésre. A francia szövegben szótagszám-váltó 6,6–7,7 sorpárok és a sorvégi hímrím-nőrim váltakozás érvényesülése hivatott a túlzott szabályosság érzetének elhárítására, a hangzásbeli monotonia csökkentésére. Tudomásunk szerint a 17. század választékos francia beszédmódjában hallható volt a szóvégi e (a mai *köznyelv e muet*-je). A fordítónak választania kellett: prózában vagy versben fordítja-e Corneille művét, amennyiben pedig versben, mire törekszik a versfajta révén. A kulturális ekvivalenciára törekedve a magyar költő a célnyelvi versérzékeltetés összefüggésében is megtervezte munkáját. A hatos és hetedfeles jambusok sajátos rendszere a sorközépi metszet és a sorátlépések a hangzások visszhangosra kimunkált tereit hozzák létre. Tizenhárom sorpárok váltakoznak tizenkettesekkel, hatos sorok hetesekkel, tízesek tizenegyesekkel, de az alexandrin strófa is él az egymásba fonódó verssorokban. A hímrím-nőrim váltakoztatás a régi francia versben elvárt szabályosság volt, a magyar fordításirodalomban nincs igazi hagyománya.²⁹ Nemes Nagy Ágnes tehát hímrímet és nőrímet végtelenül sodró párrímek használata helyett, ami mesterkélte is tette volna a színpadi beszédet, a sorvégeken ezért aztán ölelkező rím-párrím-keresztírm megoldással erősíti a magyar szöveg zeneiségét. A sormetszetnél, a beékelt fél lélegzetvételnél csöndet a (forrásszöveghez hű) megnövelt sortávolsággal jelezzük Rodrigó monológjában:

Micsoda gyötrő fájdalom!

Jaj, vágyam pártot üt	a becsületem ellen,
Bosszulnom kell apám	és vesztenem szerelmem:
Ez harcra szít, amaz	lefogja két karom.
S mert kell választanom:	áruljam el a vágyat,
Vagy várjon a gyalázat,	
Mindkét felől	bánatom végtelen.
O szív, kín martaléka!	
Hagyjam talán	apámat védtelen?
Vagy sújtsak-é	apádra, ó Xiména?

Bemutató: Kaposvár, 1958. december 12.

²⁷ Itt hívom fel a figyelmet a kérdés hasznos új monográfiájára: Liliane Picciola: *Corneille et la dramaturgie espagnole*. Günther Narr Verlag, Tübingen 2002 [Biblio 17–128.]

²⁸ Az „amoureux de Chimène” pontosabb fordítása, mint a korábbi változatok „Chiména szeretője”-féle megoldásai.

²⁹ Gróf Fekete János, Voltaire *La Pucelle d’Orléans*-ja fordítója próbálkozott ezzel tudatosan az 1790-es években, de ő sem ragaszkodott hozzá mindenáron, műve pedig kézirat volt miatt nem is jutott a korban nagy ismertségre.

Ha a költő-fordító pályája történéseit nézzük: nem akármilyen előzmények után került sor Corneille Cidje kaposvári bemutatójára. Számolhattunk a Cid-fordítás kritikai recepciójával, versfordítások megjelenésével folyóiratokban (a Vigiliában például García Lorca-versek fordításaival). Közben Nemes Nagy Ágnes németből is fordított – Bertolt Brechtet például. Ő fordította elsőként magyarra Brecht *Jó embert keresünk*³⁰ című darabját, amelyet a 1957. április 6-án mutatott be a budapesti Katona József Színház (a Nemzeti Színház Kamaraszínháza). A darabot Gellért Endre (1914–1960), a Nemzeti Színház főrendezője, a Színház- és Filmművészeti Főiskola színművészeti tanszakjának vezetője állította színpadra. Ezek alapján kétségtelenül számolnunk kell az 1949–1958 közötti periódusban a költő fordító-szerzői tekintélyének növekedésével.

1955-ben központi politikai döntés következtében hozták létre Kaposváron azt a színházat,³¹ amelyben Miszlay István ifjú rendező koncepciója szerint az új fordítású *Cid* bemutatója megvalósult. Figyelembe kell venni, hogy a színházi rendszer 1949-ben teljesen átalakult a színházak állami tulajdonba vétele révén, és a szovjet modellű kultúrpolitika szerint abban is, hogy két, úgynevezett független színházat hozott létre a kormány.³² Az épület már 1911-ben készen állt, de Hont Ferenc megfogalmazásában a kaposvári színház kezdetben a pécsi színház társulatának nyári idényelőadásai színhelye volt, és 1955-ben nyert önálló (függetlennek nevezett) státuszt, akárcsak az egri színház. Az 1958-as évadban már láthatta Kaposvár közönsége a francia klasszikus repertoár egy magyarra fordított darabját (Victor Hugo *Ruy Blas*-ját Mészöly Dezső magyarításában).³³

Tény, hogy a színházi rendszer ugyancsak mozgásban volt. Itt is többnyire a helyi társulat művészeire épült az előadás. A *Cid* rendezője az akkoriban igencsak fiatal Miszlay István (1930–2005) volt, itt 1955-től 1959-ig rendezett, a későbbiekben több színházban dolgozott, többnyire igazgatói funkcióban. A *Cid* előadás rendezéséért meghívást kapott a párizsi, Nemzetek színházai fesztiválra. Ez volt első külföldi szakmai útja.³⁴ Victor Hugo *Hernani* című darabja rendezését is vállalta. A díszleteket Wegenast Róbert (1929–2019) készítette, az Országos Színeszmúzeum- és Intézet scenikai gyűjteményében fennmaradt egy szép, kivilágítható makett a kaposvári, egyébként nem sok előadást megért *Cid* görögös színpadképéről!³⁵ (Gondolom, a klasszicizmust értelmezte így az előadás koncepciójáért felelős rendező.) A színházi díszlettervező nem sokkal azelőtt igazolt át a kaposvári, Csiky Gergelyről

³⁰ A *Der gute Mensch von Sezuan* (közismertebb magyar címén: *A szécsuáni jólélek*). Színházi bemutatóját Zürichben tartották 1943. február 3-án. A darab 1953-ban jelent meg könyv formátumban.

³¹ Az ünnepélyes megnyitóra 1955. október 15-én került sor Huszka Jenő *Szép Juhásznéj*át mutatták be.

³² A magyar színjátszástörténet Hont Ferenc irányítása alatt megírt és 1962-ben megjelent története egy egész fejezetet szentel az 1945 és 1960 között végrehajtott átalakításnak, tulajdonképpeni állami tulajdonba vételnek *A felszabadult magyar színház* címmel. Hont Ferenc szövege olyan kérdések köré szerveződik, amelyek a keleti blokk kultúrpolitikájára mutatnak rá: hogyan kell „új közönséget” létrehozni az egyműsített nevelés által Vö. *A felszabadult magyar színház*. = Hont Ferenc (szerk., bev.) *A magyar színház története*. Bp. 1962. 281–288.

³³ Annak a bemutatója 1958. január 10-én volt.

³⁴ Miszlay István (1930–2005) Csorvás története <http://csorvastortenete.blogspot.com/2012/11/miszlay-istvan.html>. Itt jegyezzük meg, hogy a kaposvári bemutatókról szóló beszámolók egyike (mti hírek, újságkivágás az OSZMI gyűjteményében) azt is jelzi, hogy a teremben jelen volt a budapesti francia intézet igazgatója is. (Másutt az OSZMI anyagában Miszlay külföldi útjával kapcsolatban azt olvastam, hogy nem kapott meghívást, magánúton jutott aztán ki Franciaországba. Ezt a forrást azonban a jelenlegi, határozatos periódusban nem tudom ellenőrizni – EE.)

³⁵ Itt köszönöm meg az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet munkatársai segítségét a *Cid*-bemutatóra vonatkozó kutatásban. A Wegenast-makett előkereséséért illesse köszönet Turnai Timea muzeológust.

elnevezett színházhoz.³⁶ Az igazgató ekkoriban Ruttkay Ottó volt – ő kapta s alakíthatta Don Fernando, a király szerepét. A darabban szereplő színészek, bár egyesek csak egy-két évadnyi ideig, a kaposvári Csiky Gergely színház tagjai voltak: Veszely Mária³⁷ (Donna Urraka, Kasztília infánsnője), Somogyváry Pál (Don Rodrigo, Ximena szerelmese), Balázs Andor (Don Alonso, kasztíliai nemes úr), Horváth Sándor (Don Sancho, szereti Ximénát), az erdélyi származású Homokay Pál (Don Diego, Don Rodrigo apja), Oláh Magda (Az infánsnő apródja), Szép Zoltán (Don Gomez, Gormaz grófja, Xiména apja), Mihályi Vilcsi (Elvira, Xiména nevelőnője). Kéry /Kéri Edit (Ximena, don Gomez leánya) is a társulat tagja volt 1958. augusztus 1-jével kezdve, bár az ő szerződése csak fél évre szólt.

A drámabeli szerelmes nemes kisasszony, Chiméne szerepét elnyerő Kéri Edit 1958 áprilisában szabadult a börtönből.³⁸ A kor viszonyainak ismeretében meglepő, hogy már a következő évadban játszhatott, sőt Veszely Mária és Somogyváry Pál mellett főszerepet kapott a bemutatandó előadásban. Letartóztatásokor a győri színtársulat tagja volt.

A színészeknek ez esetben verses szöveggel kellett megbirkózniuk. (A hivatásos magyar színpadon ez nem volt szokásban.) Úgy tűnik, Kéri Edit³⁹ színésznőnek volt bátorsága leveleket küldeni a fordítónak; úgy tűnik, rendszeresen tájékoztatta őt a próbafolyamatok eseményeiről, főleg a színészek viszonyulásáról a szöveghez. Igen értékes a levél, amely a színészek észrevételeit közvetíti a mondhatóság szempontjait érvényesítve, és a közvetítő, a fordító személyes ismerőse a közösen meghallgatott francia *Cid*-hanglemekre is utalva saját szövegjavaslatokat is megkockáztat. A megfogalmazás sejteti, hogy a levélben közöltek akár bosszúságot is szerezhettek a címzettnek, aki ekkor már elismert műfordító és neves költő volt,⁴⁰ és a *Cinna*-fordítás is megjelenésre várt az Európa Könyvkiadóban. Ellensúlyozásul a fordításmű csoportos értékeléséről is hírt ad, és baráti hangot üt meg a feladó.⁴¹ (lásd a Mellékletet).

Néhány napilap és képeslap a bemutató sikeréről tájékoztatta a közönséget. Alig néhány negatív utalás lelhető fel a produkcióval foglalkozó írásokban: valakit Xiména (Kéri Edit)

³⁶ Az Iparművészeti Főiskolán Oláh Gusztávtól, Miháltz Páltól tanult, színpadművészeti stúdiumokat 1954–55 között folytatott. 1954–1955 között a Magyar Néphadsereg Színháza ösztöndíjasa volt. Egy interjúban azt is elmondta, hogy Ruttkay hívta meg Kaposvárra díszlettervezőnek. „De Ruttkai Ottót is megszüntették ott (értsd munkahelyén), aki aztán később magával vitt engem Kaposvárra – így kerültem vissza a pályára, mert közben grafikával kezdtem foglalkozni.” Lásd Sulyok Máté: *Az emberfestő és a sámlí – Beszélgetés Wegenast Róberttel*. https://filmkultura.hu/archiv/arcok/cikk_reszletek.php?kat_azon=259

³⁷ A *Cid* szereplői közül őt látjuk a kaposvári Csiky Gergely színház neves színészeket feltüntető mostani névsorában.

³⁸ Wegenast Róbert: „Kétszer is letartóztatták Kéri Edit színésznőt 1956 után. Először ötvenhét márciusában (a MÚK: a Márciusban Újrakezdjük mozgalom kapcsán), ám akkor elengedték. Júniusban ismét börtönbe került. Két év büntetését tíz hónapra mérsékelte az a Vágó Tibor bíró, aki a tizennyolcadik életévét betöltő Mansfeld Péteret fölakasztatta.” Vö. Sulyok Máté: *Az emberfestő és a sámlí – Beszélgetés Wegenast Róberttel* https://filmkultura.hu/archiv/arcok/cikk_reszletek.php?kat_azon=259

³⁹ Kéri Edit (1926–) 1955-ben a Wikipédia szerint a Szocialista Kultúráért-díj kitüntetettje. Inkább kitüntetés neve lehetett ennek. A magyar kitüntetések, jelvények, oklevelek szerint ezt a minisztertanács alapította 1953-ban, majd 1977-ben újraszabályozta. Eredetileg a „kiváló dolgozó”, majd a „Kiváló Munkáért” kitüntetéssel azonos jellegű volt. A kulturális miniszter adományozta a „lakosság korszerű műveltségének, szocialista tudatának és művészeti ízlésének kialakításában” átlagon felüli eredményt elérő személyeknek. A hetvenes években 3000 ft járt vele. <http://users.atw.hu/sinkovics/kituntet/kituntet.htm>

⁴⁰ Csak egy évvel korábban jelent meg a verseket és műfordításokat tartalmazó *Szárazvillám* című kötete (Magvető, Bp. 1957).

⁴¹ Mellékletben közöljük a PIM Nemes Nagy Ágnes-anyagban található levél szövegét.

beszédhangjának kellemetlen magassága, másvalakit a színpadkép zavart, „a lépcsők bonyolultsága”, amely a cikkíró szerint a színészeket játékkukban akadályozta.

A fővárosi napilapok több-kevesebb részletességgel, de foglalkoznak a kaposvári színházi eseménnyel. Tamás István *Corneille ismét megszólalt magyarul. A „Cid” bemutatója a kaposvári Csiky Gergely színházban*⁴² címmel ismerteti a Magyar Nemzetben az esemény jelentőségét. Megállapítása szerint a darabot a nemzet (értsd: a francia nemzet) nagy géniuszának kijáró kötelességérzetből tartja műsorán a Comédie française. Néhány évvel ezelőtt műsorra tűzte a Théâtre national Populaire, Rodrigót Gérard Philipe, Ximenát Sylvia Montfort alakítja ezen az előadáson, a rendező Jean Vilar. Nemes Nagy Ágnes fordítása mai fordításirodalmunk egyik kiváló teljesítménye. Kiegyensúlyozott mondatai biztosan haladnak az izzó feszültség felé – áll a közleményben. Wegenast Róbert díszleteinek értékét „nemesen egyszerű” mivoltukban jelöli meg a cikkíró. A Népszabadság Illés Jenőtől⁴³ közöl lelkes hangú beszámolót *A Cid a kaposvári Csiky Gergely Színházban*⁴⁴ címmel. A színpadkép is kitűnő volt, Wegenast Róbert stílusos építményt produkált, talán csak a lépcsők töréseit sokalltuk. [...] Nemes Nagy Ágnes fordította a művet. Corneille nyelvi bravúrait kitűnően visszaadta. Éreztük, hogy műve színpadra teremődött” – olvasható a lapban.

A vidéki híradásokra is hadd térjünk ki. László Ibolya (*Corneille Cid*) a fordítás színvonalát, a rendező munkáját és a két főszereplő alakítását dicséri, a fényhatásokkal elégedetlen.⁴⁵ A Corneille tragédia kaposvári előadásának sikere elsősorban a fiatal rendező, Miszlay István munkáját dicséri – állapítja meg az újságíró. „A rendezés- igen helyesen – eredetiségre törekedett, új oldalról közelítette meg a romantikus verses tragédia tolmácsolását: kegyeletesen, ihletetten, ugyanakkor modernül. A francia példát, a jól kitaposott utat elvetve, nem erőszakolta a barokk világába a középkori történetet, hanem a görög tragédiák színpadjaira emlékeztető, egyszerű jelzésekkel, szín-, zene- és fényhatásokkal él. Újszerű a világítási eljárás, bár – véleményünk szerint – időnként éppen ez lopja meg a színpadi cselekmény hatását azzal, hogy a fény nem mindig tudja követni a színpadon, színpadi életüket élő alakokat. Az arcok is nem kevészer homályban maradnak. Leginkább az ő (Somogyvári Pál) és a Ximénát alakító Kéri Edit előadásában érvényesül a verses szöveg, a dialógusok és monológok teljes szépsége, a klasszikus verssorok mögött parázsló érzelmek leghűbb tolmácsolása.”⁴⁶

Az előadás budapesti, Ódry-színpadi fogadtatásáról is van napilapi híradásunk. Mintha erősíteni kellene a vidéki színház presztízsét, Ladányi Sándor Kossuth-díjas színművész véleménye: „ez a produkció dicséretet érdemel, [...] így látta színész s bizonyára hasonlóképpen vélekedne nagyon sok néző, akár a televíziós közvetítésben látottak alapján.”⁴⁷ Hat egymást követő este játszották a kaposváriak a *Cidet* az Ódry színpadon: 1959. február 26-tól március 1-ig (csütörtök–vasárnap), fennmaradt a fordítónak címzett meghívó is ezekre az alkalmakra.

⁴² Magyar Nemzet 1958. dec. 17

⁴³ Illés Jenő (1930–1999) kritikus, író, ekkoriban a Színház és Muzsika főmunkatársa volt.

⁴⁴ Népszabadság 1958. XII. 31.

⁴⁵ Somogyi Néplap 1958. dec. 18.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Szerző: K. E. Somogyi néplap 1959. márc. 1. Óvatosan megkockáztatom a feltételezést, hogy maga Kéri Edit a híradás szerzője.

A Somogyi Néplap *A Cid Nagyatádon*⁴⁸ címmel 1958 utolsó napjaiban egy vidéki kiszárlásról is tudósít. Fennmaradt egy jegy a darab 1959 nyári előadásáról: július 31-én a balatoni vízi fesztivál keretében adták elő a kaposváriak a háromfelvonásos drámát, a siófoki vízi színpadon.

Fordítás, könyvkiadás (és sorozatindítás), színházi bemutató, (külföldi vendégszereplés?)

Nem lehet a szólás szabadságáról beszélni az 1950-es években; a színház is szigorú politikai ellenőrzés alatt működik.

Nemes Nagy Ágnes 1948-ban kapott Baumgarten-díjat. Fordításainak rendkívüli színvonalát nem magyarázza az az elv, hogy a művet a színpadra szervezte egy olyan korszak, amelyben a központi politikai hatalom ránehezedett a kulturális rendszer egészére. Bizonyára a kiadás, majd az előadás tervét – szakmai tanácskozások előzték meg, és csak a szakmai és politikai támogatás együttesével képzelhető el mind a kiadás, mind a színházi produkció. Nemes Nagy Ágnes dolgozott a kultuszminisztériumban, az annak a kötelékébe tartozó Köznevelés című folyóiratnál, sőt a Tankönyvkiadóban is. Fordításai folyóiratokban jelentek meg, kis létszámú, de igen ragaszkodó írócsoport jelentette baráti körét. Illyés Gyulát már említettem. Ottlik Géza, Mészöly Miklós, Lengyel Balázs, Rónay György e rendkívüli tehetségű és (nem szégyen kimondani) nagy munkabírású szerző fordítói-írói-költői pályáját is egyengették.

Láthatjuk a háttérben Köpeczi Bélát is (1921–2010). Ő 1946 és 1949 között az École normale supérieure diákjaként a Sorbonne bölcsészeti előadásait hallgatta. Később hazajöve Magyarországra a kulturális kiadványokat publikáló kiadóházak felelőse lett. 1953-ban a magyarországi könyvkiadást koordináló, előzetes cenzúrázást és engedélyezést végző Kiadói Főigazgatóság elnökhelyettesévé, 1955-ben elnökévé nevezték ki. Szerepét a későbbiekben még érintjük.

Tömegek színháza? Felnőttnevelési kísérlet

Hogy mit keresett a klasszicizmus drámája a 20. század európai színpadán? A nagy változások a színházban éppen a negyvenes években kezdődtek.

Két nagy kísérlet is zajlott a Corneille-művekkel az 1940-es évek végétől az 1950-es évek elejéig, az egyik a Comédie Française sorozata, a másik egy, a vidék megnyerésére is törekvő koncepció a Théâtre National Populaire, a Nemzeti Népszínház létrehozása és működése.

1946 és 1947 között Franciaországban a Művészet és Irodalom Központi Igazgatósága (Direction générale des Arts et des Lettres) főfelügyelője Pierre-Aimé Touchard volt; a központosítás politikáját volt hivatott végrehajtani. 1947-től 1953-ig a francia főváros legnevesebb színháza, a Comédie Française adminisztrátoraként működött; ő adott feladatokat a

⁴⁸ Dr. Vári Lajosné tudósítása Nagyatádról. Somogyi Néplap 1958. dec. 29

rendezőknél, a *Cid*et Julien Bertheau-ra bízta 1952-ben. (Touchard-t 1953 és 1955 között visszahívták a kormányba az előbbi funkcióba, és immár a korábbival éppen ellenkező volt a feladata, hogy a színházi rendszer és a fiatal társulatok központi irányítását megszüntesse.)

Jean Vilar a *Petit manifeste de Suresnes* (Suresnes-i rövid proklamáció) című írásában megfogalmazza kísérlete, a cselekvő nevelés gyakorlótereként elgondolt színjátszás elvi alapjait. Elképzelése szerint a színház közszolgálat. Olyan színház létrehozását tűzi ki céljául, amely összegyűjti az embereket („le théâtre qui rassemble”),⁴⁹ ezt értelmezhetjük úgy is, hogy szüksége van a nagy létszámú közönségre a hatás céljából. Úgy is érthető azonban a kifejezés, hogy a létező (társadalmi, kulturális stb.) különbségek ellenére szól egységesen a közönséghez. Egy „másik” közönség megnyerésére törekszik”.⁵⁰ Sonia Debeauvais Vilar asszisztense volt a Théâtre National Populaire közönségszervezőjeként, a rendező esztétikai elveiről is tájékoztatta az érdeklődőket,⁵¹ szerinte Vilar-alkotást és a nép nevelését kívánta összekapcsolni. Egyébként Vilar kezdeményezője volt az avignoni művészeti hétnek, amelyből aztán 1948-tól kezdve az avignoni színházi fesztivál kinőtt. Vilar a közönség és a műsorrend kérdését éppen a *Cid* sikerével kívánta példázni, és egyetemesként (*universel*) határozta a meg a nép színházát (*théâtre populaire*).

A színház és a közönség kapcsolatát belülről is tanulmányozni, sőt befolyásolni lehet. Michel Saint-Denis (1897–1971) színész franciaországi tevékenysége után a színjátszás megújítására törekedett és számos előadást szentelt a színpadi stílusoknak. Különös figyelemmel fordult az általa értékelt klasszikus stílus felé is,⁵² noha elszigetelt és a kifejezetten nyugat-európai hagyományokat képviselő stílusnak tekintette. Nézeteit tanulmányokban is kifejtette.⁵³ *A klasszikus francia hagyomány*⁵⁴ címmel értekezve a játéktílusra koncentrált. „Előfordulhat, hogy az ilyen stílus olyan szigorúnak tűnik, hogy már unalmas. A naturalizmus ellentéte ez: valószínűleg nagyon elszigetelt stílus, de ugyanakkor a színházművészet legmagasabb formája egész Nyugat-Európában [...] meg kell mondanunk, hogy egyre nehezebb olyan színészeket találni, akik képesek arra, hogy Corneille és Racine stílusában játsszanak, hiszen a modern élettől egyre távolabb kerül ez a fajta klasszikus mérték és fegyelem, amelyet ez a stílus igényel.” A színészből lett író felhívja a figyelmet arra, hogy 1952-ben újjátónak kiáltottak ki egy kezdőt (értsd: kezdő színházi embert, rendezőt) Jean Vilar személyében Corneille *Cid*-jének, ennek „a retorikus és lírai” tragédiának értelmezéséért. A Jean Vilar-rendezte *Le Cid* az Avignoni Fesztiválon mutatták be 1949. július 19-én. 1951-ben és a rákövetkező két évben is Rodrigue szerepét (Avignonban, illetőleg Párizsban) már Gérard Philippe alakította.⁵⁵ Michel Saint-

⁴⁹ „Car lorsque le comédien accomplit valablement sa tâche, quand l’auteur a fait la sienne, il reste encore a l’heure des clarines, ce troisième bonhomme dont tout depuis toujours dépend: le public”. *Jean Vilar par lui-même*. Avignon, Maison Jean Vilar 93.

⁵⁰ *Jean Vilar, la culture et les communistes. Entretien réalisé par Muriel Steinmetz*. L’humanité Vendredi, 6 Juillet, 2012 (spécial jean vilar: a l’Humanité melléklete)

⁵¹ L’humanité Vendredi, 6 Juillet, 2012 (spécial jean vilar)

⁵² Michel Saint-Denis: *A klasszikus francia hagyomány*. (ford L. Sándor Ágnes) = *A színház ma. Írók, rendezők színészek vallomásai korunk színházáról*. S.a.r. Lengyel György. Gondolat, Bp. 1970. 174–181. (178.) Itt egész fejezet szól a kérdéstről: A klasszikus drámák a ma színházában. Lásd 1958-ban a Harvard Egyetemen tartott előadásait is. *Theatre: The Rediscovery of Style and Other Writings*. Szerk. Jane Baldwin, Routledge 2008. 27. (e-book)

⁵³ *Notes sur le métier de comédien*: notes recueillies dans le journal et les écrits de Jacques Copeau par Marie-Hélène Dasté, précédées des *Réflexions d’un comédien sur le “Paradoxe” de Diderot* et suivies d’une lettre à Valentine Tessier. (Jacques Copeau, metteur en scène et comédien / Jacques Copeau; par Michel Saint-Denis.) / M. Brient, Paris 1955.

⁵⁴ Michel Saint-Denis: i. m. 178.

⁵⁵ A bemutatón nem az övé volt a szerep.

Denis meglátása szerint annak a színháznak a sikere nem Corneille-nek és nem Jean Vilarnak, hanem a drámai alexandrinust sajátos tehetséggel eleven beszédként mondani képes színésznek, Gérard Philipe-nek volt köszönhető.

A Jean Vilar igazgatósága idején működő és a tömegek szórakoztatására szánt munkásszínházról szólva Emmanuelle Loyer a nagyon széles tömegekhez szóló Théâtre National Populaire szerepét hangsúlyozza.⁵⁶ A kultúra „demokratizálásáról” értekezett, a fogalmat Vincent Dubois használta *Les prémices de la »démocratisation culturelle«* című írásában.⁵⁷ Úgy tűnik, Jean Vilar bizalommal közeledett az „aktív módszerekkel élő” színházhoz: a színházesztétika egy új elképzelésének alapjait rakta le, színház az, ami összegyűjti az embereket elvet vallotta („le théâtre qui rassemble”). Számára elsődleges fontosságú volt az alkotás és a népnevelés közti összefüggés újratételezése,⁵⁸ „mert amikor a színjátszó valóban elvégezte feladatát, a szerző pedig, ami rá tartozott, még mindig ott van a kolompok idején a harmadik személy, akitől kezdettől minden függ: a közönség”.⁵⁹ Csoportok és egyesületek által kísérelte tehát meg Jean Vilar a közönség megnyerését – ezt szolgálták a bérlettipusok; a szervezett csoportokat részesítette előnyben (gyermekek, munkások stb. csoportjait).⁶⁰ Sartre a kommunista párt híve volt akkoriban; a népi közönség (public populaire) kifejezést elutasította, munkásközönség terminust javasolt.⁶¹

A megelevenedő fordítás

Corneille *Cid*jéről elmélkedve Mészöly Miklós a fordítást az eredetihez méltónak ítéli, ugyanakkor ritka találkozásnak, amennyiben Nemes Nagy verseinek erkölcsi struktúrája több ponton idézi a corneille-i teret. Mészöly a fordítás poétikai értékeit hangsúlyozza. A tragikus küzdelem végén nincsen győztes, az értékítélet metaforái pontos cél felé irányulnak, nem könnyű e vers erkölcsi struktúrájának és tragikumának magasságaiba felérni (a politikumot az irodalom gyakorlása és a dráma poétikája jelenti). „Nemes Nagy Agnes fordítása ritka találkozás is egyben: költészetének morális struktúrája sokban rokon azzal, ami a corneille-i tájat jellemzi. *Ki nem tud bosszút állani, / de megbocsátani se, végképp / – az örökmécsként égeti / olthatatlan keserűségét* – egy ilyen négyorosban aforisztikusan fogalmazódik meg a corneille-i veretű tragikai döntetlen igénye.”⁶² Megállapításai a drámaszöveg alapos ismeretéről és a fordító iránti, a csodálatig menő szimpátiáról árulkodnak.

⁵⁶ Loyer Emmanuelle: *Le théâtre national populaire au temps de Jean Vilar (1951–1963)*. Vingtième Siècle, revue d'histoire 1998. n°57, janvier-mars pp. 89–103.

DOI : <https://doi.org/10.3406/xxs.1998.3712>, www.persee.fr/doc/xxs_0294-1759_1998_num_57_1_3712

⁵⁷ Politix, 24 décembre 53-93 (1993).

⁵⁸ Jean Vilar: *Petit manifeste de Suresne*. Le théâtre service public.

⁵⁹ „Car lorsque le comédien accomplit valablement sa tâche, quand l'auteur a fait la sienne, il reste encore à l'heure des clarines, ce troisième bonhomme dont tout depuis toujours dépend: le public „ (ford. tölem, E. E.) Jean Vilar par lui-même. Avignon, Maison Jean Vilar 93.

⁶⁰ Jean Vilar: *la culture et les communistes*. L'Humanité Vendredi, 6 Juillet, 2012 (spécial jean vilar)

⁶¹ Jean-Paul Sartre nous parle de théâtre. *Théâtre populaire* 15. septembre-octobre 1955. (Bernard Dort interjúja J-P. Sartre-ral.) Újra kiadva: Michel Contat–Michel Rybalka (s.a.r.) *Jean Paul Sartre, un théâtre des situations*. Gallimard, Paris 1973. 68-80

⁶² Vö. Mészöly Miklós: *Cid*. = Uő: *A tágasság iskolája* https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/MESZOLY/meszoly00367_tart.html. Tartalmi elemek alapján állítjuk, hogy az írás csakis 1956-ban keletkezhetett.

Az írók sorából való a másik értékelő is: Ottlik Géza (1912–1990) aki például a távolból követi a kaposvári színházi eseményt, tudja, hogy van ott díszmehívott, a fordítás kivételes poétikai színvonalú, a fordító pedig páratlan irodalmi képességekkel rendelkezik:

Postai levelezőlapját az előadással egy időben kívánja keltezni „(1958. december 13. péntek, este). Kedves Bléziék, remélem, éppen nagy sikert arat a Cid (körülbelül az első felvonásnak lehet most vége), s bízom benne, hogy megéri a harmadikat is, hiszen a közismerten tapintatos kaposvári közönség már csak a jeles Maurice Chevalier személyes jelenléte kedvéért is végigüli a darabot, bár kétségtelenül hiányzott a színház kapujából egy biztató hang: »Fővárosi a fordítónő! Valódi a Corneille! Itt a párisi színműelőadás!« – Hát ebből is érezhetik, hogy elég bánatos és gyenge a humorom...»⁶³

Ottlik utólag is gratulál, lapjából tudjuk meg, hogy a siker hírért Mészöly Miklóstól kapta, és hogy a francia díszvendég nem érkezett meg a kaposvári bemutatóra.

A francia és a magyar hivatalos kapcsolatok a Művelődési és Közoktatási Minisztériumhoz tartoztak – 1949 végén azonban a Külügyminisztérium hatáskörébe kerültek át. Nemes Nagy Ágnes egy ideig az előbbi minisztérium alkalmazottja volt (a Tankönyvkiadóban dolgozva is).

Nemes Nagy Ágnes haszonélvezője lehetett volna annak az egyezménynek, amelyet a francia és a magyar kormány közeledése jelének tekinthetünk (1947, *Convention intellectuelle 3 franco-hongroise*. Macher Anikó közölte.)⁶⁴ Az egyezmény a Kultusz- és Közoktatásügyi Minisztérium aktái között maradt fenn és nincsen rajta aláírás. A tervezet III. cikkelyében hallgatók, oktatók és művészek cseréjéről van szó. A 11. pont a koncertek, kiállítások szervezésére vonatkozik, és olyan filmek és színházi előadások bemutatását helyezi kilátásba, amelyek a történelemre, a földrajzra, az irodalomra, a művészetre, a hagyományokra, a turisztikai értékű épületekre vonatkoznak, a 12. pont pedig a művészek cseréjét [értsd: utaztatását] tartalmazza. A kulturális együttműködésnek a kölcsönösségen alapuló formájáról volt szó, amely azonban az 1950-es években nem felelt meg a szovjet elképzeléseknek, és nem ratifikálták.

Összegzés

Az 1958-ban megvalósított *Cid*-előadás a magyarországi színházi rendszer teljes átszervezése után valósult meg. Fordító és rendező távolról követi a párizsi francia színház újító törekvéseit (ezek közül pontosabban Jean Vilar rendező és Gérard Philipe színész együttműködését egy sajátos előadói stílus jegyében, illetőleg Julien Bertheau-nak a Comédie Française társulatra épülő, de nagy tömegek előtt bemutatott *Cid*jét). Az összehasonlítás csak a modellek szintjén érvényesül, a társulatok utaztatása politikai okokból ekkor nem megoldható.

Noha teljesen felidézni az előadást lehetetlen, de különböző színházi források egybevetéséből és a magánlevelezést tanulmányozva nemcsak az előadást körülvevő hangulatot (ha régi is, de francia a mű, és az előadás a főváros meg a „vidék” együttműködéséből jött létre), hanem a színtársulat és

⁶³ *Szigligetről Budapestre*. = Ottlik Géza levelei Nemes Nagy Ágnesnek. Holmi 24(2012). május. 545–554. 548. https://epa.oszk.hu/01000/01050/00101/pdf/holmi_2012_05_0546-0554.pdf

⁶⁴ *Kulturális egyezmény aláírás nélkül: 1947*. = Kecskés Gusztáv (szerk.). *Magyar–francia kapcsolatok: 1945–1990: Források*. 173–180. Institutum Historicum Sedis Centralis Studiorum Philosophorum Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapestini 2013. Coll. Monumenta Hungariae Diplomataria: Hungaria in zona sovietica et tempore ordinis politici communitati.

a fordító együttműködését is érzékelhetjük – olvasmány és színjátszás, olvasható vers és mondható színpadi beszéd tényleges különbségeit. Mi történt abban az időben egy vidéki színház új produkciójával a következőkben (a helyi közönség nyilván nem hozott volna létre egymás utáni több „telt-házat”)? Megtudhattuk az esettanulmányból, és azt is, hogyan oldotta meg a színházi felügyelet az emberi problémákat az új színházi rendszer működésének biztosítása és megerősítése céljából. Olyan jeles színházi emberek, mint Miszlay István, Somogyvári Pál vagy Wegenast Róbert gyakorlóéveket töltöttek el a kaposvári vidéki teátrumban, szakmai pályájuk a későbbiekben felfele ívelt.

A könyvkiadói és a színházi produkciók, Corneille-, Molière-, Hugo-művek, a kortárs francia irodalom magyarul olvasmány és színházi előadás alakban, a magyar irodalom franciára fordított művei akár egy eleven francia–magyar kultúracsere alapját is képezhették volna. Az Illyés Gyula által szerkesztett Racine-fordításkötet (tragédiák), Nemes Nagy Ágnes 4000 példányban megjelent *Cid*-je, majd 1959-es *Cinnája*, Mészöly Dezső *Ruy Blas*-a és a belőle megrendezett kaposvári előadás, a szintén kaposvári *Cid*-produkció – és folytathatnók a sort – a francia–magyar kulturális kapcsolatok gazdag előkészítésének is tekinthető.

1956. március–áprilisban magyar könyvkiadók tárgyaltak Franciaországban és Nagy-Britanniában. A küldöttség tagja volt Köpeczi Béla, a Kiadói Főigazgatóság vezetője és Rákos Ferenc, az Új Magyar Könyvkiadó igazgatója is. (A rendelkezésünkre álló levéltári források alapján valószínűsíthető, hogy Darvas József nem tárgyalt a kulturális egyezmény ügyében francia diplomatákkal.⁶⁵)

A Kaposvárrott rendezett *Cid* nem kapott meghívást Corneille hazájába. És nem került sor az 1956 elején a párizsi magas szintű tanácskozáson felvetett a francia–magyar könyvkiállításra sem. „Reményed: önmagad, s reményed: az ígélet [...] Hogy a becsület is megkapja, ami jár...” A *Cid* zárómondatából idéztem, fordította: Nemes Nagy Ágnes.

Melléklet

Kéri Edit levele Nemes Nagy Ágneshez

Édes kis Ágnesem!

Sevilla–Kaposvár 1958. nov.12

– Türelmed újra kérem

Utolsó javítás – azt komolyan ígérem,

próbákon látjuk, hogy az írás és a szó

Eltérő műfajok, színpadra más való.

Sokszor, mit olvasok, oly gyönyörűnek látszik,

Kimondva hangosan, érzem, egy hang hiányzik,

Így költői, és szép – úgy jobban mondható!

Értsd meg s ne haragudj, kedves Műfordító!

⁶⁵ Vö. Macher Anikó jegyzetét *Magyar követ a francia külügyminiszternél.* (1956. március 20) = Magyar–francia kapcsolatok... *i.m.* 238.

* –

(Az írás és a szó – ez a három jambus adta az ötletet, hogy levelem alexandrinban kezdjem.)
Egyébként nem újabb kérésekről van szó, csak 1-2 régiről (Rodrigo) és 2 új

101. old Infánsnő

Jöjj, lásd, úgy kezdtem el, ahogyan végezem,⁶⁶

Ezt úgy szeretné, hogy a második mondatot megfordítani (a lemezen is a vége *commançais* volt [helyesírása?!] úgy emlékszem)

109. old Rodrigo

Győzzek-e milliom új s új ellenfelen?⁶⁷

Ez gyors tempóban feltétlen „új súly”-nak fog hangzani, akármennyire igyekszik külön s külön kimondani.

A régiekkel kapcsolatban a következő dolog történt: én agyonfirkálom a saját példányomat, a javítanivalókon sokszor magam is töröm a fejem, és amit oldalt firkáltam, Somogyvári azt is gyakran kijavításnak vélte, és leírta. Tetszett neki, s a mai próbán hallom, hogy a monológot úgy mondja, ahogy én kérdőjelesen firkálgattam (nem voltam jelen, amikor megnézte példányomat).

Nem mertem azt mondani, hogy ez nem Nemes-Nagy márka, s expressz kérdezem tőled, a következőkkel mi legyen a helyzet (expressz válaszolj, és akkor gyorsan kijavítottam velem, amíg ez be nem érik – bár most pár napig nem kerül sor a monológjára):

24. old. Mindkét felől bánatom végtelen⁶⁸

*Bármit teszek, bánatom végtelen,*⁶⁹

*S te drága zord remény*⁷⁰

*S te kard, édes remény annak, ki büszke lélek
s annak, kit szíve éget*

Bánat, te kard – szívem ellenfele

25. old. Így hát hűtlen leszek⁷¹

Hűtlen ahoz, ki szívemnek reménye

Éppen az ír, gyógyít e kard s fokozza kínomat

26. ol. szégyenletes...⁷²

Szégyen, ha még sorsom halasztgatom

S akaratom, ha béna (ez az 5.)

Nagyon-nagyon kéri, javítsd ki neki

66. o.:

Ég áldjon, vonszolom⁷³ a 2 sort

⁶⁶ A kiadott drámában kettősponttal: Jöjj, lásd: úgy kezdtem el, ahogyan végezem.

⁶⁷ Az idézett szöveg hely az V. felvonás VII. jelenetéből való.

⁶⁸ A sor az I. felvonás VI. jelenetéből való.

⁶⁹ A kurzívált sorok jelentik a javasolt szövegváltozatot.

⁷⁰ Hogy érthető legyen a sor, idézzük a publikált szövegrészt: *S te drága, zord remény, annak, ki büszke lélek, / S akít szerelme éget, / Te kard; szívem méltó ellenfele, / E kint te hoztad énrám / Mért kaptalak? Hogy légy a bosszu te?* (Corneille-NNA Cid I. felvonás, VI. – utolsó – jelenet.)

⁷¹ Corneille-NNA Cid *Így hát hűtlen leszek hozzá, szívem reménye, / Vagy méltatlan kezére.* Corneille-NNA Cid I. felvonás, VI. – utolsó – jelenet.)

⁷² Vö. Corneille-NNA Cid I. felvonás VI. jelenet.

⁷³ Az említett két sor Nemes Nagy Ágnes fordításában: *Ég áldjon; vonszolom haldokló életem még, / Míg elragadja majd kezéd által a nemlét.* Corneille-NNA Cid. III. felvonás, V. jelenet.

Mi ez a

lassan megy ki, ez az abgang-ja és állítólag nem tudja szépen mondani, megrendít valamint-még –majd. Ha tudsz jobbat, próbálj neki valamit kitalálni.

a 63. old-on személyesen kell helyett mindenáron önkezeddel kell-t akar mondani, de mondtam neki, hogy ez hímrímes sor, legfeljebb így mondhatja:

éppígy kell ... önkezeddel (de akkor az előző sorban is önkezem kellene, talán így:

Én megtoroltam már a sértést önkezemmel,

bosszút állnod tehát éppígy kell: önkezeddel

És itt talán a szó-ismétlés nem is lenne baj.

A 93. oldalon kéri, az esküszegés fogalmát szövegileg konkretizáld, mert ez így “röpcédulás” (utána röpcédulán kell a közönségnek magyarázni) – ezt ma Magyarországon nem tudják. – Volna rá ötletem.

Habár a gyors halál megváltás lenne énrám,

Királyi eskümet megszegni mégse tudnám.⁷⁴

11. o. Folyvást – nagyon nem tetszik neki. Ez nem lehetne:

lemossa a halál becsületed – ne kérj mást,

Őrizd emlékemet – hadd kapjam e viszonzást.

ezektől az apró dolgoktól eltekintve mindenki nagyon szépnek költőinek és 99%-ban könnyen mondhatónak tartja fordításodat – én legjobban ezt a 2 sort szeretem: a fájdalom előnt, jajom ne hallja más – csupán az éj s a csönd) gördülékenyek, skandalás nélkül is érződik a jambus, a cezura majdnem mindig értelmi válaszfal is, a rímek szépek – igazán gyönyörű munka. Olvastuk a Szính. Tud. Int.⁷⁵ által leküldött tanulmányt is róla. Mindezt csak azért írom, nehogy azt hidd, hogy nem értékeli tehetséges s nagyon szép fordításodat. Lerendelkeztük ma végig a darabot, 1–2 jelenetből emléképróba is volt, holnap kezdődik előlről teljes szövegtudással (én 85. old-ig tudom). Nem tudom, lesz-e 5-én prömier? Hétfőn felhívlak és beszámolok, hol tart a munka. Ha lehet, válaszolj expressz – jó?

Csókol

Hiéna-Xiména

A *Cid* Project in 1950s Europe?

Keywords: theatre, classicism, translation, politics, Pierre Corneille, Ágnes Nemes Nagy, French theatre

The study is a contextual analysis of a drama from Ágnes Nemes Nagy’s rich activity as a literary translator. She published, in early 1956, the translation of Pierre Corneille’s *Cid* at the Új Magyar Könyvkiadó (The New Hungarian Publishing House, renamed Europa Publishing House only a year later). Two years later, this new translation was used for a theatrical production at the Csiky Gergely Theater in Kaposvár, which was on the repertoire for several months. The study also presents the professional dialogue between the translator and the theatre company and seeks explanations for the thematic (Corneille, *Cid*) and directorial analogies from France and Hungary in the 1950s.

⁷⁴ A két sor előtt a bal oldali margón nagyobb kérdőjel.

⁷⁵ 1957. január elsején alakult meg Hont Ferenc javaslatára több intézmény összevonásával a Színház- és Filmtudományi Intézet, Hont igazgatásával. Ebből 1959-ben két intézmény lett Színház- és Filmtudományi Intézet és a Magyar Filmintézet